

УЧАСТЬ УКРАЇНСЬКИХ КРИМІНАЛІСТІВ У РОБОТІ ПЕРШОГО ВІТЧИЗНЯНОГО З'ЇЗДУ КРИМІНАЛІСТІВ

Перший вітчизняний з'їзд криміналістів проходив у Петрограді з 1 по 9 липня 1915 р. і він офіційно називався З'їзд при Міністерстві юстиції керівників Кабінетами науково-судової експертизи (КНСЕ) при прокурорах Петроградської, Московської, Київської та Одеської судових палат [1]. На цьому з'їзді від українських судово-експертних установ брали участь керівник Кабінетом НСЕ при прокурорі Київської судової палати С. М. Потапов і його помічники: прозектор медичного факультету Імператорського університету Святого Володимира М. М. Туфанов, який завідував відділом криміналістичної ідентифікації та приват-доцент того ж університету по природничому відділенню фізико-математичного факультету В. І. Фаворський — завідуючий фотографічним відділом, а також керівник Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати М. П. Макаренко і його помічник — приват-доцент по кафедрі хімії фізико-математичного факультету Імператорського Новоросійського університету С. С. Сльчанінов — завідуючий хімічним відділом.

Основною метою цього з'їзду було ознайомлення з найбільше цікавими у науковому відношенні досягненнями в галузі криміналістики та науково-судової експертизи, які було зроблено за перші роки (Петербурзького КНСЕ — з 9 (22) листопада 1912 р., а трьох інших КНСЕ: Московського — з 1 (14) січня, Київського — з 2 (15) лютого та Одеського з 15 (28) лютого 1914 р.) діяльності перших вітчизняних державних багатопрофільних судово-експертних установ, і розроблення основних положень із деяких питань відносно їх майбутньої практичної діяльності.

Із першими досягненнями на той час у галузі почеркознавства на цьому з'їзді ознайомив С. М. Потапов в доповіді на тему «Про найбільше суттєві ознаки почерку при порівняльному дослідженні» [1, 360–361]. Доповідач підкреслював, що в діяльності Кабінету НСЕ значне місце займали порівняльні дослідження почерків. Він звертав увагу на те, що, незважаючи на багаторічну історію почеркознавства, спроби створити з нього наукове знання залишалися на той час ще не вирішеними. Питання зводилося до доказового значення ознак, які висувалися як суттєві. У цьому відношенні спостерігалися суперечності між об'єктивним переконанням про те, що кожній особі належить особливий, притаманний тільки їй одній почерк, і суб'єктивною упевненістю в можливості змінити свій почерк до невпізнанності. Ліквідувати подібного роду суперечності здатна була тільки оцінка тих чи інших ознак із боку їх постійності: ступінь незмінності ознак і повинна бути критерієм його суттєвості. Первісний і в той же час примітивний спосіб порівняння почерків на підставі міркування про схожість чи несхожість форм письмових знаків у даному випадку недоречний, оскільки призводив до численних помилок, як

чисто суб'єктивний, який не має у своїх посиланнях жодної достовірної істини. Великим кроком уперед було вивчення почерку як суми відображення приводячих та відводячих рухів. Цей принцип, що ґрунтується на безперечній залежності письма від індивідуальних рухових функцій даної особи, — її письмово-рухового апарату, — відкрив у перспективі можливість проводити вимірювання почерків, класифікувати їх на розряди і здобувати, таким чином, для кінцевих висновків об'єктивний, доступний перевірці матеріал. Ознаки, що впливали із цього принципу, визначалися властивостями відображення руху, — його величиною (амплітуда, розгін, напруження) або направленням (нахил, право- і лівоокружність, уклін угору чи вниз, доцентровність і відцентровість). Однак практична дійсність довела тільки відносну цінність подібного роду ознак. Відповідне спостереження виявляло, що властивості рухів при письмі є більше чи менше постійними для даного почерку тільки тоді, коли рухи ці виконуються механічно за однакових умов. Такими бувають певного виду штрихи в почерках хворих і такими ж зображаються в нормальному скоропису мимовільно повторювані звички письма. Якщо ж величина і напрямок рухів змінюються навмисно або залежно від певних умов (хвилювання, хвороба, незвичні умови), то вже одна ця обставина, не кажучи про труднощі вимірювань і недосконалість вимірювальних приладів для такої потреби, настільки знижує вірогідність отриманих цифр, що позбавляє нерідко можливості міркувати навіть про ступінь наближення їх до істини. Насправді, безсумнівно те, що почерк являє собою не просту суму відображень окремих рухів, а організоване сполучення останніх. І дійсно, дослідження показували, що найбільшою постійністю в одному і тому ж почерку відрізняються не самі відображення рухів, а співвідношення між ними. Порівняти такі співвідношення можливо, звичайно, різними прийомами, але неодмінно тільки в однакових комбінаціях штрихів. Спосіб порівняння, який використовувався на практиці Київським КНСЕ, стосувався співвідношення між штрихами по лініях, які утворюються їхніми верхніми і нижніми закінченнями і які спостерігаються на збільшених фотознімках. Цим шляхом удавалось встановити істину при навмисних перекрученнях почерку, де дослідження всіх інших ознак не давало позитивних результатів. Завдяки простоті і наочності методу, він не залишав після себе почуття сумніву в можливості допущеної помилки.

Отже, у доповіді С. М. Потапова резюмується, що найбільше суттєвими ознаками почерку при порівняльному дослідженні є співвідношення між штрихами в їх однакових комбінаціях, а самі по собі штрихи, як результати відображення комбінованих рухів, набувають суттєво важливого значення тільки тоді, коли вони виражають собою механічно повторювані звички письма.

Помічник керівника Кабінетом НСЕ при прокурорі Київської судової палати В. І. Фаворський виступив із доповіддю «Про дослідження документів» [1, 362–365]. У цій доповіді основну увагу було приділено дослідженню документів неруйнівними методами з використанням ультрафіолетового освітлення та методів науково-дослідної фотографії. Необхідно зауважити, що доповідач ознайомив учасників з'їзду з першими успішними випадками використання

ультрафіолетових променів у вітчизняній криміналістичній практиці, які почали використовуватися з 1914 р. в Київському КНСЕ при дослідженні документів із метою встановлення в них підробки.

У своїй доповіді В. І. Фаворський зокрема приділив основну увагу питанням дослідження витравленого тексту за допомогою люмінесценції.

Викладений В. І. Фаворським спосіб прочитання й фотографування витравленого тексту не мав нічого спільного з методом фотографування в ультрафіолетових променях, який використовувався до цього. В останньому випадку на фотографічну пластинку справляли дію невидимі ультрафіолетові промені, для чого використовувались спеціальні кварцові посріблені об'єктиви, які цілком не пропускали світло. У методі, який використовувався Кабінетом НСЕ при прокурорі Київської судової палати, ультрафіолетові промені, затримані спеціальним жовтим світлофільтром, не доходили до пластинки, фотографувалось видиме зображення, яке складалося зі світлових променів, що виникали в самому документі під дією невидимих ультрафіолетових променів.

Поряд із питанням про використання ультрафіолетових променів при дослідженні документів, В. І. Фаворський приділив увагу питанню щодо використання кольорової фотографії при дослідженні документів.

Зокрема він стверджував, що судово-експертна практика показала, ніяке мистецтво витравлювання не може ускладнити відновлення знищеного тексту до такого ступеня, як це часто робить забруднення паперу і псування його поверхні. Безсилля відомих до того часу фотографічних методів перед такою, здавалось би, незначною перешкодою, як забруднення паперу, примусило В. І. Фаворського шукати спосіб, який дозволив би ліквідувати зазначені труднощі. Вирішуючи цю задачу, він скористався методами кольорової фотографії, модифікував їх для цієї спеціальної мети.

Раніше кольорова фотографія в науці й практиці судової експертизи використовувалася тільки як спосіб, який зберігав і реєстрував видиме, але не з метою дослідження. Тому і світлофільтри, і обробка платівок, і взагалі всі деталі методу, який використовувався в кольоровій фотографії, були розраховані на те, щоб на знімку передавалось розрізнення кольорів таким, яким воно було в дійсності, не збільшуючи контрастів, а інколи навіть і пом'якшуючи їх. Для відновлення витравленого тексту необхідно було зовсім інше. У цьому випадку байдуже, відмічав В. І. Фаворський, чи правильно передаються кольори, тобто передається червоний колір червоним, зелений — зеленим тощо, важливо було тільки те, щоб різні кольори на оригіналі не вийшли б однаковими на знімку. Але необхідно, щоб знімок не був повторенням документа, щоб дрібні кольорові відмінності були збільшені до ступеня чітко помітних для ока відтінків. Із цією метою документ, на якому через плями і псування поверхні не можна було відновити витравлений текст звичайним способом, В. І. Фаворський знімав три рази з трьома світлофільтрами для триколірного друку, зміненими в тому відношенні, що вони робилися більш непрозорими і пропускали кожен, по можливості, вузьку частину спектра.

Усі три знімки фотографувалися зі значною недотримкою. У кожному випадку правильна експозиція визначалася попередніми дослідженнями. Усі три отримані таким чином негативи підлягали озобромному підсиленню. Якщо контрастність кожного знімка була ще недостатньо збільшена, негативи підлягали подальшій кольоророзподільній обробці, тобто з них друкувалися діапозитиви, які, у свою чергу, підсилювалися, тощо. Коли на кожному знімку було досягнуто достатнього підсилення контрастності, вони друкувалися відповідними кольорами, як це робилося у звичайній триколірній фотографії. З усіх способів друкування як найбільше простий і зручний було вибрано пінатипію.

При суміщенні трьох зображень виходив кольоровий відбиток, на якому найдрібніші відтінки різних кольорів виявлялися до межі підсиленними. Такий відбиток володів всіма перевагами звичайного кольоророзподільного знімку і не мав його вад. Сліди літер відрізнялись на знімку від деталей фону, як і на самому оригіналі, якісно за відтінком свого кольору, але в значно більшій мірі, що давало можливість оку в загальній різнобарвності знайти саме ті деталі, які відповідали шуканим письменам, одразу відрізняючи їх від усіх плям та забруднення фону.

Новий спосіб, на думку В. І. Фаворського, цілком виправдовував надії. На забруднених документах зазначений вище спосіб давав такі результати в справі відновлення знищених написів, яких на той час не можна було отримати ніякими іншими способами.

Після цієї доповіді було надано слово для доповіді помічнику керівника Київським КНСЕ М. М. Туфанову, який ознайомив присутніх із дослідженнями плям, схожих на кров, сперму, а також волосся, в якій доповідач повідомив про деякі видозміни цих способів дослідження, які використовувалися ним при дослідженні речових доказів [1, 360–370].

При дослідженні, наприклад, плям крові доповідачем проводилося щоразу як хіміко-мікроскопічне, так і спектральне дослідження з метою виявлення формених елементів та речовини забарвлення крові і, у випадках необхідності, біологічна проба для визначення виду крові.

Доповідач докладно зупинився на питаннях добування кристалів геміну, спектральному аналізі крові, мікроскопічному дослідженні плям крові, а також приділив увагу питанню щодо біологічної проби з сировоткою преципітації для визначення виду крові. Щодо суті останнього питання доповідач зауважив, що він точно дотримувався вказівок Уленгута, а проведення самої проби видозмінив таким чином, що реакція проводилася з висушеною на дні капілярної пробірки протисировоткою, на яку наносив за допомогою капілярної піпетки білкову витяжку із плями крові, яка підлягала дослідженню.

Потім доповідач приділив увагу питанням хімічного дослідження плям, схожих на сперму, і мікроскопічного дослідження волосся.

Доповідь керівника Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати М. П. Макаренка була присвячена найбільш цікавим справам, в яких у зазначеному Кабінеті НСЕ проводилися судово-експертні дослідження, а також окремим способам судово-експертних досліджень і отриманим при цьому ре-

зультатам. Ця доповідь була побудована на конкретних випадках із судово-експертної практики. Його доповідь дозволила учасникам з'їзду ознайомитися не тільки з методами роботи Кабінету НСЕ при прокурорі Одеської судової палати, але й зі справами, в яких проводилися відповідні судові експертизи [1, 371–378]. Зокрема М. П. Макаренко докладно зупинився на висвітленні кримінальної справи, в якій було успішно проведено першу в Україні судово-балістичну експертизу ще в 1914 р. і завдяки якій було отримано докази щодо винуватості підозрюваного.

Після цього виступу за пропозицією голови з'їзду було заслухано доповідь помічника керівника Кабінетом НСЕ при прокурорі Одеської судової палати Є. С. Єльчанінова «Про своє закордонне відрядження влітку 1914 р. по ордеру Міністра юстиції» [1, 378–385].

Є. С. Єльчанінов доповів з'їзду, що він мав відправитися спочатку до Парижа і поставив собі за мету ознайомитися там з улаштуванням усіх тих інститутів, діяльність яких було присвячено головним чином цілям розслідування злочинів.

Серед них найбільшою популярністю користувалося бюро А. Бертільона, офіційна назва якого була «Бюро ідентифікації». Шефом цього бюро був П. Давід, що замінив на цій посаді одного з основоположників криміналістики А. Бертільона, який помер 14 (27) березня 1914 р.

Є. С. Єльчанінов відмітив, що найбільш характерною особливістю, яка відрізняла паризьке Бюро ідентифікації від установ подібного роду, що існували в інших місцях, був чітко проведений через усі роботи метричний метод. Ніяке фотографування там не проводилося без вимірювань. У павільйоні біля кожного фотографічного апарата розміщувалася таблиця, яка містила числові дані щодо об'єктів, розтягування камери, збільшень та інших моментів фотографування. Технік був зобов'язаний при проведенні фотографування керуватися вказівками цих таблиць.

У тих же кварталах Парижа, де було розміщено суд та префектуру поліції, знаходилися також й інші установи, які стосувалися судової експертизи. Є. С. Єльчанінову вдалося там познайомитися з токсикологічною і недавно відкритою лабораторією для дослідження вибухових речовин. Значення та славу токсикологічної лабораторії було створено її багаторічним керівником професором Ож'є, прізвище якого в той час як дослідника і судового експерта мало у Франції повагу і авторитет не менше, ніж прізвище А. Бертільона.

У лабораторії професора Ож'є було розроблено багато чудових методів судово-хімічного дослідження. Саме сюди надходили вимоги на проведення найбільш відповідальних судово-медичних експертиз, на які завжди надавалися докладні відповіді, зразкові за експериментальною постановкою та логічною послідовністю викладення.

Після ознайомлення із зазначеними установами Парижа, Є. С. Єльчанінов відправився до Ліона, щоб ознайомитися там з бюро відомого на той час криміналіста Едмонда Локара та Інститутом судової медицини в Ліонському університеті професора Олександра Лакассаня.

Після ознайомлення з криміналістичними установами Ліона Є. С. Єльчанінов переїхав до Лозанни, де він відвідав інститут криміналістики, директором якого був відомий криміналіст професор юридичного факультету Лозанського університету Рудольф Арчибальд Рейсс, і залишився там трохи довше запланованого часу внаслідок того, що за запрошенням останнього Є. С. Єльчанінов узяв участь у проведенні деяких видів судових експертиз.

Зокрема за дорученням професора Р. А. Рейсса доповідач проводив дослідження двох почерків і дослідження крові на аркушах газетного паперу, в який, як передбачалося, було раніше загорнуто голову вбитої людини.

Таким чином у своїй доповіді Є. С. Єльчанінов ознайомив учасників з'їзду з тими досягненнями криміналістики та судової експертизи і установами, в яких ці досягнення запроваджувалися в практику боротьби зі злочинністю і з роботою яких він ознайомився під час закордонного відрядження до Європи.

Після доповіді про закордонне відрядження Є. С. Єльчанінов зробив доповідь «Про використання електролізу з метою виявлення і фіксації слідів рук на металевих поверхнях» [1, 385–387]. Ця доповідь була присвячена методиці виявлення і фіксації слідів пальців рук на металевих поверхнях. Необхідно зауважити, що вона була зроблена в середині 1915 р. і матеріалом для неї була практика конкретної судової експертизи, проведеної в Одеському КНСЕ в перші дні його діяльності, де з метою виявлення слідів пальців рук було використано електролітичний метод. Методика, про яку доповів Є. С. Єльчанінов, була взагалі першою методикою на той час серед подібних у світовій практиці використання дактилоскопії з метою виявлення слідів пальців рук на металевих поверхнях.

Такий короткий нарис і зміст основних питань, які були висвітлені українськими криміналістами на першому вітчизняному з'їзді криміналістів, який проходив у липні 1915 р. в Петрограді. Матеріали цього з'їзду свідчать про те, що в Україні уже на початку ХХ ст. вперше в судово-експертній практиці успішно використовувалися ультрафіолетові промені, досягнення з кольорової фотографії, виявлення слідів рук за допомогою електролітичного методу тощо.

Література

1. *Съезд при Министерстве юстиции управляющих Кабинетами научно-судебной экспертизы при прокурорах Петроградской, Московской, Киевской и Одесской судебных палат: Журнал заседаний 1–9 (14–22) июля 1915 года* // РГИА. — Ф. 1405. — Оп. 532. — Д. 137. — Л. 353–400.